

70 שנה למערכות

ד"ר ארתור בירם (1878-1967)

מייסד בית הספר הריאלי העברי בחיפה
ומייסד המכון לחינוך גופני שהיה היסוד
לפנימייה הצבאית. חתן פרס ישראל

מערכות צ"ט, מרס 1956

מתוך עברו של החג"ם

נוסף על לימוד ההתעמלות.

ג. התלמידים מגיל 13 עד 18 (חשבו אז גם על כיתה ח' של בתי הספר היסודיים) מהווים פלוגות לחינוך הגופני המורחב בתוך בית הספר והן קשורות לארגון כיחידות שלמות. כהחלטות אלה דובר עוד על "לימוד בפני עצמו", אולם האחראים למפעל לא חשבו על "לימוד" חדש, על מקצוע חדש בבית הספר. הם רצו במפנה מכריע בחינוך הישראלי. "אנו רוצים בדרך מהפכנית בחינוך הדור הצעיר ודווקא בתוך בית הספר", הוצהר באחד מכינוסי מדריכי החג"ם. המטרה הייתה ברורה לגמרי: הכשרת הנוער הישראלי כולו לשעת חירום. לארגן כוח כזה של הנוער בצורה שאיש לא ייעדר משורותיו וללא הכנות שתדרושנה זמן רב אפשר היה רק במקום אחד: בבתי הספר.

אחרי שהוועד המנהל של החינוך החליט, נראתה התוכנית כה פשוטה, עד שנראה היה שאפשר להוציאה לפועל במחי יד אחת. והנהלת החינוך ניגשה להגשמה. אולם הקשיים היו גדולים. לא נדבר על הקשיים החיצוניים: לא היו מדריכים, ולא היו תוכניות מעשיות לשיעורים. ארגון ההגנה פעל אומנם בקרב הנוער, אבל פעולתו זו הייתה עדיין רופפת מאוד, בלי תוכנית ברורה, והסתפקה בעצם בפעולות קשר של הנוער ובאימון ברובה, בלי תשומת לב לחישול הגופני של הנוער. כן לא ראו מראש את ההתנגדות אשר תתעורר מצד בתי הספר, אשר לא בקלות הסתגלו לדרך החדשה. אבל המכשול העיקרי היה באשליה כי אפשר יהיה להכניס את מסגרות החג"ם שבבתי הספר כיחידות שלמות לארגון ההגנה. אומנם יעקב דורי (דוסטובסקי), ראש מטה ההגנה בעת ההיא, השתתף בכל הפעולות לייסודו ולביצורו של החג"ם בצורה פעילה עד מאוד וכדיעתי הממונים עליו, והמפקדה הארצית של ההגנה

אינני בא לכתוב את תולדות החג"ם. אני מבין כי "ספר ההגנה" יכיל אותן, כתובות על ידי אלה אשר עברו ביסודיות על כל החומר העשיר בכתב שנשאר מפעולותיו וישמעו עדויות בעל פה מפי רבים שהשתתפו בפועל בעבודה. אני רוצה לנסות לתאר משהו מהרוח שהייתה חיה בחג"ם, מהתנאים שהביאו ליצירתו ומאשר ראו האחראים בתור עיקר מטרתו. אינני בטוח האוכל במאמר זה לספר גם משהו מסדר העבודה עצמו, מן הכישלונות, מהפרובלמות שהתעוררו והפתרונות שליוו אותן. לכך צריך יהיה להקדיש מאמר מיוחד. אני מקווה שאחד מחבריי מאז יכתוב אותו.

א. ההתחלות והקשיים בדרך

כל מי שרוצה להבין מהו חג"ם צריך להביא בחשבון מתוך אילו הנחות הוא נוצר. התחלותיו נעוצות בהתעוררות הגדולה שקמה ביישוב בתגובה על פרסום הספר הלבן במאי 1939, כאשר נראה היה כאילו הושם קץ לכל השאיפות המדיניות של העם. בהצהרה מ-23 במאי קרא אז הוועד הלאומי לעם להכשיר את עצמו לקראת שעת חירום. בקריאתו הדגיש הוועד הלאומי כי "הכשרת השכבה הצעירה ביישוב לתפקידים לשעת חירום היא ראש פעולותינו ברגע הנוכחי". בהמשך להצהרה זו החליט הוועד המנהל של החינוך בישיבתו ביום 8.6.39 "להנהיג החל משנת הלימודים ת"ש תוכנית מורחבת של חינוך גופני בכל בתי הספר". "חינוך לפני צבאי" - שהוצע לפני הוועדה - הפך בתבונת המחוקקים ל"חינוך גופני מורחב" - חג"ם. בישיבת הוועדה "להכשרה גופנית מורחבת" מ-17.6.39 הודיע המנהל בפועל של מחלקת החינוך של הוועד הלאומי על החלטות המחלקה כדלקמן:

א. החינוך הגופני המורחב הוא מתפקידו של בית הספר.
ב. החינוך הגופני המורחב אינו בא במקום ההתעמלות הנהוגה בבית הספר וגם אינו מובלע בה, אלא מהווה לימוד בפני עצמו

חייבה עקרונית את הפעולה עוד בסוף 1939 או התחלת 1940, אבל השאלה העיקרית - "הסדר הארגוני, שאלת יחידות בית הספר" - נשארה פתוחה לעתיד. שתי עובדות מנעו בעד הגשמת המחשבה המקורית:

א. חלק מכריע מן הפעולה, האימון ברובה, לא היה יכול להיעשות בצורה לגלית בבתי הספר, והפעולה מטעם הוועד הלאומי והוועד המנהל של החינוך שליד הוועד הלאומי הייתה צריכה להיות לגלית לחלוטין.

ב. לארגון נתקבלו חברים בצורה אישית, על יסוד רצונם המוצהר להצטרף אליו, ובהמלצות מיוחדות.

לא התעוררו קשיים בנוגע לתלמידי כיתות ה' ו-ו' (תיכונית), אולם קשיים רציניים ביותר התעוררו בנוגע לתלמידי כיתה ז'. (כיתה ח' נשארה מראש מחוץ למסגרת, אולם עם הבטחה ברורה מצד שלטונות ארגון ההגנה כי זהו רק סידור זמני לשנות המלחמה. הארגון, אשר שלח רבים מחבריו לצבא הבריטי, היה זקוק לתוספת זו בכוח אדם). הצעיר בכיתה ז' נמצא בתוך שתי מסגרות: החג"ם והגדנ"ע. התוצאה הייתה: אי-תיאום בין הפעולות והתנגשות ביניהן, ובעיקר הביא הדבר לעומס קשה מנשוא על התלמידים.

הנקודה העיקרית אשר שאפו אליה לא הושגה: החלק המכריע של ההכשרה ההגנתית נשאר מחוץ למסגרת החינוכית של בית הספר. צריך להודות שהיה יתרון גדול בכך שמסגרת הארגון נבדלה מהפעולה בבית הספר ולא הייתה חייבת להתחשב בו. אולם ראש המטה מאז הבין היטב את התועלת אשר תצמח לארגון מצירוף מספר כל כך גדול של מועמדים מאומנים לשורותיו וכן את החשיבות של המפעל כפעולה חינוכית המשלבת בתוכה הגנה והשכלה. רק הודות לו הובאו הדברים לידי תיאום, אם גם לא במאה אחוז - דבר אשר היה כנראה בלתי אפשרי לאור הניגודים שהיו טמונים בתפיסת היסוד של המפעל. בכינוס מיוחד של מדריכי גדנ"ע וחג"ם בהתחלת 1944 הוא הכריז: "אין כמוני מבין את חשיבות המסורת של הארגון, החינוך להקרבה שהקנה לחבריו, הקונספירציה וכו'. אבל גוף מצומצם זה איננו הפתרון השלם לבעיית ההגנה בהיקפה המלא. אנו צריכים להקיף את כל העם, ואחת הדרכים להכשרת חובה כללית היא החג"ם".

כיום אין עוד עניין לחזור על השורה הארוכה של אי-הבנות וניגודים בין החג"ם והארגון. במרוצת הזמן התגברנו על הרבה מהם, והושגה התקדמות לקראת המטרה שהונחה ביסוד החג"ם. במקום מורי החג"ם, אשר קודם לכן היו מורי ההתעמלות, באו מדריכי חג"ם ומפקדי החג"ם, שהיו גם מפקדים בארגון. בעקבות "פקודת הנוער" מנובמבר 1940 קמו בארגון גדודי הנוער, ואחרי מאבק ארוך נוצרו פלוגות אחידות לחג"ם ולגדנ"ע עם מדריך אחד

אחראי לכל הפעולות. כך הוגשמה במידה מרובה המטרה הגדולה המונחת ביסוד החג"ם.

ב. המטרה

הוועדה לחינוך הגופני המורחב של מחלקת החינוך של הוועד הלאומי הוציאה בהתחלת הפעולה של שנת ת"ש את "תוכנית החינוך הגופני המורחב בבתי הספר התיכוניים" - החוברת הכחולה הידועה לכל מדריכי החג"ם דאז כיסוד העבודה (פברואר 1940). אחרי חזרה על היסודות ההיסטוריים של החג"ם נוסחה המטרה החינוכית-מוסרית של החג"ם כדלקמן:

"מטרת החינוך הגופני המורחב היא לתת הכשרה טכנית ומוסרית לתפקידים של שעת חירום: לחנך אנשי משמעת ובעלי אחריות, אמיצי לב, דייקנים במעשיהם, בעלי החלטיות בפעולה, המוכשרים למאמץ גופני מקסימלי והנכונים ויכולים לסבול קור, חום, מחסור ועייפות. למטרה כוללת זו צריכים להיות מכוונים דרכי החינוך הגופני המורחב. על הנער והנערה לדעת כי מכשירים הם את עצמם לשרת את העם ושחייבים הם להיות מוכנים לכל מאמץ ולכל סבל למען תחיית העם ושחרורו".

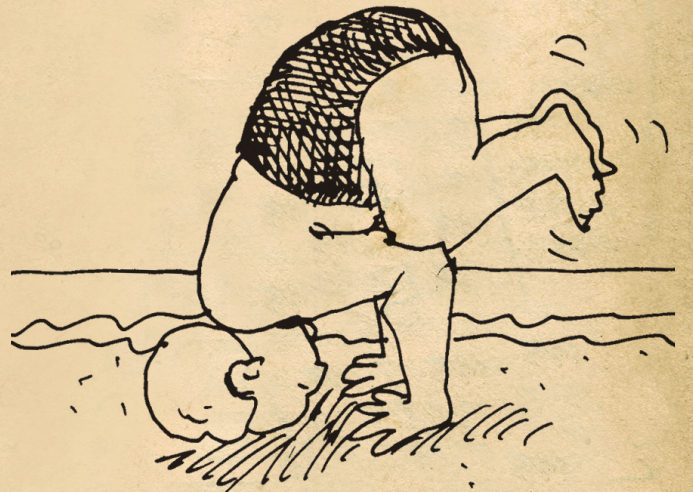
לפני נתינת הוראות מפורטות לכל מקצוע ומקצוע מציינת התוכנית את המקצועות בצורה כללית: תרגילי סדר, אימוני שדה, ספורט המגן (בפרט התאגרפות וקליעה ברובה אוויר). לאלה התווספו בהמשך הפעולה מקצועות אחרים, (סוגים אחרים של ספורט מגן כמו הסיוף במקל, קפ"פ, ג'ו-ג'יצו ומאוחר יותר ג'ודו ובפרט ספורט שימושי), אבל התוכנית מציינת בתור פעולות חשובות בחג"ם גם את המסע (ובעיקר מסע עם מטען), את המחנה ואת האימון השיטתי בשמירה. אולם עם הפירוט בכל מקצוע ומקצוע לחוד הודגש שעם טיפול בכל פרטי העבודה המעשית צריכה לעמוד לפני המדריך כמטרה מתמדת "נטיעת התכונות המוסריות שצוינו לעיל בנפש חניכיו. בלעדיהם אין ערך לכל ההכשרה הטכנית".

על יסוד זה נטיעת התכונות המוסריות המצוינות בכירור כמטרת החג"ם חזרנו שוב ושוב בפגישותינו עם המדריכים. הכינוס השני של מדריכי החג"ם בשנת תש"ג סוים בהדגשה "כי המטרה החינוכית העיקרית העומדת לפני חג"ם היא נטיעת תכונות נפשיות רצויות בחניכים: מאמץ מקסימלי, אומץ לב, החלטיות הפעולה". וכך אמר 'דורי באותו הכינוס: "החג"ם אין מטרתו לעשות מן התלמידים מומחים למספר מקצועות. המקצועות משמשים כאן רק אמצעי להשגת מטרה חינוכית". על פעולות ספורט המגן נאמר בתוכנית 1940: "פעולות אלה צריכות לפתח בחניך את הביטחון העצמי אשר ישיריהו לפעול בכל מצב שהוא בשקט ובלי היסטריה". ואחד המדריכים הטובים של החג"ם, אשר בא כממלא

מקומו של מ' מרט ז"ל (כבר בזמן המדינה), ציין: "מקצועות הקפ"פ והספורט השימושי יגבשו את דמות הנוער".

באותה התוכנית של 1940 הודגשה רוח היחידה, מה שהצרפתים קוראים esprit de corps, בתור אחת המטרות החשובות המוצבות בפני החג"ם. כן צוינו הגורמים היכולים לחזק את הרוח הזו, והחינוך למנהיגות הוצב כמטרה מיוחדת לחג"ם.

במילים מעטות ציין י"ד את מטרת החג"ם בחוברת הראשונה של "ידיעות למדריכי חג"ם" מתשרי תש"ג - חוברת שהייתה צריכה להכין את הכינוס הראשון שעמד להתקיים באותו הזמן: "שומה על החג"ם להכשיר את הנוער בבית הספר להגנה. הכשרה כוללת, הכשרת הלכבות והגופות כאחד, חינוך ציוני-חלוצי מובהק המחנך את הנוער להתמכרות ולהקרבה עצמית לטובת העם והמולדת מזה וחינוך טרום צבאי לכושר גופני, לחידוד החושים, למאמץ ולמשמעת עילאיים מזה, צריכים להיות נושאי הפעולה היום-יומית של החג"ם. שומה על היוזמים ועל המבצעים להיות נאמנים לנושאים אלה בהגשמה". אף כותב שורות אלו ציין פעם בחליפת מכתבים עם אחד מירידי הצעירים כי החינוך המתוכנן לאומץ לב צריך להיכנס כגורם לגמרי חדש לחינוך הדור. למהפכה זו חותר החג"ם, ויחד עם זאת רוצה הוא לפתח על ידי פעולות שדה, שהן עיקר חשוב של פעולתו, תכונות החסרות היום לחינוך העברי,

ציקרין

הנותנות לצעיר לעשות את הטבע המסובב אותו לחלק של נשמתו שלו. כמטרה נוספת שהחג"ם צריך לטפח בחניכיו דיבר כותב שורות אלו על הכרת החובה לשורות העם הנראית לו עד היום - גם בשנות השלום - כאחת המטרות החשובות של כל חינוך. וכל זה, הדגיש, נעשה מתוך אמונה באפשרות לשילוב הרמוני של חינוך רוחני (הדורש הרבה מהתלמיד) עם חינוך להגנה. תוך התחשלות הגוף בשנים אלה של הכשרה הגנתית מתפתח הנער ומתבגר גם מבחינה רוחנית ונפשית. שוב ושוב חזרנו על ההכרה הפדגוגית של אפלטון ב"מדינה" על חינוך ה"שומרים".

החג"ם הרגיש את עצמו כגורם מהפכני במחשבה ההגנתית של היישוב בעיקר בזה שהוא היה הראשון לבטא את המחשבה של חובת ההכשרה לשעת חירום. בפגישה של מורי החינוך הגופני באדר ת"ש, שהייתה מוקדשת להסברת התוכנית אשר הופיעה אז, אושרו מחדש היסודות החינוכיים-מוסריים של החג"ם והוצהר: "מפעלנו אינו הוספה של מקצוע לימודי חדש, אלא חלק של התנועה העממית של הכשרת העם. מתוך צפייה לעתיד הטלנו על חלק של הנוער - לפי שעה חלק זעיר, רק הנוער הלומד בבתי הספר התיכוניים - חובת הכשרה לשעת חירום. זהו מפנה חשוב, אולי היסטורי, בחיי היישוב, אשר יצטרך להטיל לאט-לאט חובה זו על כל איש ואיש. אנו התחלת תנועה עממית של הכשרה לימי חירום, תנועה אשר תקיף, כפי שאנו מקווים, כל איש ואיש ביישוב". אנשי החג"ם רצו להיות מחוללי תנועה ולא מפיצי מקצוע חדש בחינוך התיכוני. המחשבה הזאת הובעה מחדש בכינוס השני של מדריכי חג"ם בשנת תש"ג: "התפיסה של הכשרת חובה לכל בני גיל ידוע הנמצאים במסגרת ידועה עושה את החג"ם לחלוץ תנועה גדולה הרבה יותר - התנועה החינוכית להכשרה צבאית של הנוער כולו בלי הבדל מקום הימצאו, בחיי עבודה או בבית הספר. צריך לקום 'הארגון הצעיר' להכשרת חובה אשר תקיף כל נער ונערה בגיל 14-18 הלומדים או העובדים. זהו החזון העומד לפנינו. החג"ם הוא חלוץ לתקווה זו. מתוך החג"ם צריך לצמוח 'הארגון הצעיר'. זאת נשארה תקוותנו במשך כל הפעולה, גם אחרי שהוקמו גדודי הנוער בארגון. תמיד עשינו את החשבון שנמצאים ביישוב 30 אלף נער ונערה בגיל 14-18. מהם מאורגנים 12 אלף לכל היותר בגדנ"ע, בחג"ם, בארגוני הספורט ובתנועות הנוער. שאלנו מה יהיה על 18 אלף הצעירים המזנחים, העזובים לא רק מצד הגנתי אלא מן הצד החברתי-אזרחי. הצענו שהחג"ם יקבל על עצמו על ידי חניכיו, נוסף על עבודתו ההגנתית, גם את הדאגה ההשכלתית לחברים עזובים אלה. דבר לא עזר, המחשבה הגדולה נשארה בליבות מעטים. נעז להזכיר כי הרחבנו את המחשבה והעברנוה מחוג הצעירים אל חוג המבוגרים: הצענו תוכנית להטיל - בעזרת הארגונים המקצועיים, בעזרת המפלגות, בעזרת מקומות העבודה

- חובת ההכשרה על כל איש ואיש ביישוב. גם לכך לא מצאנו אוזן קשבת. האחראים היו עוסקים למעלה מכוחותיהם בשאלות השעה ולא יכלו למצוא זמן לדון בתפיסה חינוכית כוללת כזו לכל היישוב. לעומדים בראש החג"ם היה ברור שהכשרת הנוער צריכה לצאת מהחוג הקטן של כת, ושצריך ליצור את צבא המילואים של העתיד.

אולם החג"ם הציב מטרה נעלה יותר. הוא התכוון לא רק לאיש ההגנה, אלא לאישיות בכלל, לאדם: "יש לעורר בנוער את ההרגשה" - נאמר באחד הכינוסים - "כי אם אין הוא ממלא את חובתו בחג"ם, אין הוא גבר". ובסיום אותו הכינוס נאמר: "כל העובדים את עבודת החינוך שלנו, בין אם זה במסגרת החג"ם והחינוך הגופני הרגיל ובין במסגרת הארגון, צריכים לשאוף לאותה המטרה: עיצוב אופיו של הצעיר הארץ ישראלי למען יתהווה טיפוס יהודי שאנו שואפים אליו". ובפתיחת הכינוס הרביעי בשנת תש"ו ניסחנו: "לפי עצם מהותו החג"ם קשור לדבר גדול ומקיף יותר והוא החינוך של היהודי החדש בארץ ישראל".

במשך העבודה חזרנו והדגשנו תמיד גם גורם נוסף, גורם מכריע בחיי הנוער בארץ גם היום, אבל עוד יותר בזמן ההוא, כשתנועות הנוער קרעו את הנוער הארץ ישראלי לגזרים ולפלגים לאין סוף. בתוכנית המקורית הוכרז: "העבודה שארגון החינוך הגופני המורחב הוא אחיד ומשותף לכל הנוער הלומד ולעתידי גם לנוער העובד עשויה לחזק בחניך בית הספר העברי בארץ את רגש האחדות הלאומית, את רגש אחדות העם כנכס קיים ועומד". שוב ושוב הוזכר הגורם של הליכוד הלאומי שצריך להיווצר מתוך החינוך המשותף בחג"ם.

{ * * * }

הקץ לחג"ם

החודשים האחרונים לפני קום המדינה היו מלאים הכנות. קיוו שעם קום המדינה תקבל כל ההכשרה ההגנתית של הנוער צורה חדשה. הכינו "חוקת ההכשרה הצבאית של הנוער", אשר קיוו שתיעשה לחוק במדינה הצעירה. רבים היו הוויכוחים על חוק זה. מציעי החוק היו בטוחים שהכשרת הנוער בכללה תאורגן בצורה ממלכתית, במסגרת המשרדים השונים של הממשלה. האחראים לחג"ם חשבו לחובתם את הכנת היסודות למשטר העתיד הזה. "בסידור העתיד" - נאמר אז - "יהיה ערך מכריע להגדרה נכונה בין שלטונות החינוך ושלטונות הביטחון הלאומי". בניגוד לאלה אשר ראו בחג"ם רק "אמצעי למען נוחיות בסידור האימונים" - תפיסה שיש בה חוסר הכרה במטרה האמיתית של החג"ם - נאמר אז באופן מודגש: "תמיד חשבנו שלא למען הנוחיות בסידור האימונים נוצר החג"ם, אלא שהייתה מחשבה מראש, הייתה אידיאה כאשר נוצר

החג"ם כארגון עצמאי בתוך המפעל הגדול של ההגנה: השאיפה לחבר את השכלת הנוער עם הכשרתו ההגנתית, לעשותן ליחידה אחת, לשתף גם את המחנכים בעבודה זו בעלת חשיבות חינוכית מיוחדת ולהטיל אחריות בהוצאה לפועל גם על שלטונות החינוך ועל בית הספר.

עם קום המדינה הציעה ועדת החג"ם להתפטר ולפנות את המקום לגורם ממלכתי שיירש אותה. ראש הממשלה ביקש באמצעות י' דורי, ראש המטה הכללי של צבא הגנה לישראל בעת ההיא, את הוועדה להמשיך בעבודה. עדיין הייתי אופטימי בנוגע לאפשרויות העבודה, ובסוף אבגוסט 1948 כתבתי לראש המטה: "במידת מה שמח אני כי כפיתם עליי להמשיך בתפקידי, כי רוצה אני לנצל את החודשים האלה על מנת להכין את העבודה העתידה במעשה טרם שתתגבש 'החוקה להכשרה צבאית' שלנו". לא ניתנה לנו אפשרות לכיצוע עבודה זאת. לצבא על שאיפותיו הארגוניות הגדולות, אשר נושאן היה מפקד הגדנ"ע בצה"ל, לא הייתה הבנה לעבודה השקטה והצנועה שנעשתה בחג"ם למרות כל ההישגים של תשע שנות עבודה ולמרות תוצאות המבחן הקשה אשר החג"ם הועמד בו במלחמת השחרור, כאשר נתן סמלים וקצינים לצבא ההגנה המתהווה.

בניסן תש"ח, חודשים מעטים לפני מותו הטרגי, הודיע מאיר מרט ליו"ר ועדת החג"ם שהוא צריך להתפטר מעבודתו בסוף שנת לימודים זו. סוף-סוף היכרתי גם אני שאין עוד ערך לעבודת הוועדה.

אולם עבודתנו לא הייתה לשווא. עדות לכך תמצא במכתבו (מאלול תש"ט) של ד' בן-גוריון כשר הביטחון למפקד הגדנ"ע. באיגרת זו הוא דוחה לזמן מסוים את תחיקת החוק להכשרה הצבאית של הנוער ומדגיש ומציין, בתור סידור זמני, שבינתיים יוכל לשמש כהסדר חוקי הסידור שהוסכם בינו ובין שר החינוך, האומר: "גרודי הנוער מהווים יחידה ארצית עצמאית ונתונים למרותו ולהנהלתו של משרד החינוך. מפקדים ומדריכים צבאיים בגדנ"ע יתמנו מקרב אנשי צבא על ידי משרד הביטחון באישור משרד החינוך. מדריכים לתרבות ולמקצוע יתמנו על ידי משרד החינוך באישור משרד הביטחון. משרדי הביטחון והחינוך מספקים את כל השירותים הדרושים לפעולות הגדנ"ע". ניסוח זה נתן אישור רשמי לכל שאיפותינו ששאפנו אליהן במשך תשע שנות הכשרת הקרקע לאיחוד ההכשרה ההגנתית וההשכלתית במפעל משותף בין שלטונות הביטחון ושלטונות החינוך. אולם המטרה גדולה גם מסידור ארגוני זה: לשלב בפעולה חינוכית מאוחדת את ההכשרה ההגנתית עם ההכשרה ההשכלתית כדי לעצב את האדם השלם, האיתן ברוחו והחזק בגופו, והיכול הודות לכך להגשים את משימותיו.

"כחיצים ביד גיבור - כן בני הנעורים" (תהילים קכ"ז, ד')